

MARÓTI EGON

COLUMELLA KORA-KÖZÉPKORI TOVÁBBÉLÉSÉHEZ

A M. Porcius Cato *De agri cultura* c. munkájában bemutatott árutermelő villa-gazdaság termékei révén szoros kapcsolatban állt a piaccal, a kereskedelemmel, iparcikk-szükséglete folytán a városi kézműves műhelyekkel, alkalmi munkaerőhiánya következtében pedig a birtok közelebbi-távolabbi körzetével. Egyébként, mint gazdasági egység, a villa rustica állandó munkaerő-állományát tekintve zárt rendszert alkotott, amelynek folyamatos, zavartalan működését tulajdonosa a felügyelő rabszolgának, a vilicusnak¹ a segítségével igyekezett biztosítani.

1. Ilyen körülmények között jövés-menésről, holmi szomszédolásról természetesen szó sem lehetett. Jellemzőek erre a vilicusnak szóló utasítások, tilalmak, a vele szemben támasztott követelmények. Így pl. 5,3.: *duas aut tres familias habeat, unde utende roget, et quibus det, praeterea nemini* = csak két-három olyan gazdaság legyen, ahonnan szükséges dolgokat kér és amelynek ad, azonkívül senki; 5,2.: *ad caenam nequo eat*²: *vilicus ne sit ambulator*³: lakomára sehová el ne menjen; a vilicus ne legyen tekergő. — Ez utóbbi szempont visszatér a vilicusszal szemben támasztott azon követelmény indoklásában is, hogy maga is dolgozzék a földeken; ennek következtében egyebek között a fáradtság elveszi a kedvét attól, hogy elköszáljon: *opus rusticum omne curet uti sciat facere, et id faciat saepe, dum lassus fiat* (5,4.) *si hoc faciet, minus libebit ambulare*⁴ et... *dormibit libentius*⁵.

Hasonló álláspontra helyezkedett később Saserna is⁶: *Sasernae liber praecipit, nequis fundo exeat praeter vilicum et promum et unum, quem vilicus legat; siquis*

¹ A témához l. MARÓTI E.: *A vilicus és az itáliai villa-gazdaság*. AntTan 21 (1974) 189—203. = *The vilicus and the villa-system in Ancient Italy*. Oikumene 1 (1976) 109—124.

² Vö. 143, l. a vilica kötelmei között: *ad cenam ne quo eat neve ambulator siet*. L. még uo.: *vicinas aliasque mulieres quam minimum utatur neve domum ad sese recipiat*.

³ Columella (I 8,7) értelemszerűen idézi Catót, s hozzáfűzi a maga meggondolásait: *vilicus enim, quod ait Cato, ambulator esse non debet nec egredi terminos nisi ut addiscat aliquam culturam, et hoc si ita in vicino est, ut re (valójában, tulajdonképpen) manera possit*.

⁴ Plutarchos (Cato 21,1) is említi, hogy Cato megtiltotta rabszolgáinak, hogy idegen házba lépjenek, kivéve, ha ő vagy a felesége küldte őket.

⁵ 5,51. — A gondolathoz vö. MARÓTI E.: Acta Ant. Hung. 11 (1963) 230. = Görög és latin írók 11. Budapest 1966, 62—3.

⁶ L. Varró, r.r. I 16,5. = fg. 1. (F. SPERANZA: *Scriptorum Romanorum de re rustica reliquiae* I. Messina 1974) = fg. 5. (J. KOLENDÓ: *Le traité d'agronomie des Saserna*. Archiwum Filologiczne. Wrocław 1973.) Vö. M. E. SZERGEJENKO: *Ocserki po szel'szkomu hozjajsztvu drevnyej Italii*. Moszkva—Leningrad 1958, 172. E. M. STAERMAN: *Die Blütezeit der Sklavenwirtschaft in der römischen Republik*. Wiesbaden 1969, 95.

*contra exierit, ne impune abeat: si abierit, ut in vilicum animadvertatur*⁷: Saserna könyve előírja, hogy senki se menjen ki a birtokról, kivéve a felügyelőt, a raktárkezelőt és még egy személyt, akit a felügyelő jelöl ki; ha valaki ennek ellenére ki-megy, ne távozhasson büntetés nélkül; ha úgy távozott, a felügyelőt kell felelősségre vonni. — Ezt a megfogalmazást Varro kissé lazának találja, és imígy korigálja: *quod potius ita praecipiendum fuit, nequis iniussu vilici exierit, neque vilicus iniussu domini longius, quam ut eodem die rediret, neque id crebrius, quam opus esset fundo*⁸: Ezt jobb lett volna úgy előírni, hogy senki se menjen ki urának utasítása nélkül hosszabb időre, csak úgy, hogy még aznap visszatér, s ez se történjék gyakrabban, mint ahogy az a birtok szempontjából szükséges.

Hasonló szellemben ír a kérdésről Columella is: *ne extra fines a se missum progredi sinat* (ti. a vilicus), *sed nec ipse mittat, nisi magna necessitate cogente*⁹: Csak annak az eltávozását engedje meg (a felügyelő) a birtok területéről, akit ő maga küldött, de ő is csak akkor küldjön el (valakit), ha nagy szükség kényszeríti erre.

Látnivaló tehát, hogy nyomós indok nélkül maga a vilicus sem hagyhatta el a gazdaságot, jelenléte feltétlenül szükséges volt. Arra, hogy alkalmanként a többi rabszolga közül is eltávozott volna valaki, Cato közlései alapján legfőljebb következtetni lehet¹⁰.

2. Látjuk tehát, hogy a római mezőgazdasági irodalomban Catótól kezdve hagyományosan követik egymást azok a tilalmak, amelyek igyekeznek korlátozni a rabszolgákat abban, hogy elhagyják a gazdaságot, a birtok területét. Első olvasásra meglepő módon hasonló előírással találkozunk a rendalapító Nursiai Benedek (kb. 480—547) *Regula*-jában, aki ezáltal a szerzetesek mozgását kívánta a kolostor körletére korlátozni (66,6): *Monasterium autem, si possit fieri, ita debet constitui, ut omnia necessaria, id est aqua, molendinum, hortum vel artes diversas intra monasterium exerceantur, (7) ut non sit necessitas monachis vagandi foras, quia omnino non expediat animabus eorum*¹¹. Tehát: A kolostort pedig, ha lehetséges, úgy kell megszervezni, hogy (meglegyen benne) minden szükséges, tehát víz, malom, s a kertet s mindenféle mesterséget a falain belül lehessen művelni, hogy a szerzeteseknek ne legyen szükségük elkészálni kívülre, mert ez egyáltalán nem válik lelkük üdvére.

A tilalomnak különös nyomatékot ad egyrészt az utána következő utasítás, amely biztosítani kívánja, hogy a szerzetesek emlékezetébe vessék ezt az előírást¹², másrészt a gondolatnak ismételt felbukkanása, különböző összefüggésekben való megfogalmazása a szerzetesi szabályzatban¹³.

Benedeknek az idézett rész második felében foglalt tilalma a *Regula* nagy hatása következtében idővel számos rendelkezésben, szerzetesi, ill. apáca-kolostor szabályzatában visszatér. Legelőször talán már Ferreolus püspöknek (†581) az 558 táján alapított kolostora számára írt *regulájában*: *Vagari per loca monachum sicut non*

⁷ Vö. Cato 5,2.: *vilicus, si nolet male facere* (ti. a familia), *non faciet; si passus erit, dominus impune ne sinat esse*.

⁸ L. még SPERANZA, i. m. 37. l.

⁹ I 8,12. L. még Palladius I 6,2.: *Ferrarii, lignarii, doliorum cuparumque factores necessario habendi sunt, ne a labore sollemni rusticos causa desiderandae urbis avertat*.

¹⁰ L. pl. 2,2.: *opus publicum effeciesse*; 23,1.: *quala parentur, menae emanat*.

¹¹ L. Benedicti *Regula*. Rec. R. HANSLIK. Vindobonae 1960, 156. (CSEL 75.)

¹² 66,8.: *Hanc autem regulam saepius volumus in congregatione legi, ne quis fratrum se de ignorantia excuset*.

¹³ Vö. c. 51. 67,7.

*decet, ita non convenit; ne in quocumque vitio captus saeculi delectatione elabetur...*¹⁴. — A Sevillai Isidorusnak a VII. század elején keletkezett *Regula*-ja 1. fejezetében a következő olvasható: *Hortulus sane intra monasterium sit inclusus, quatenus dum intus monachi operantur, nulla occasione exterius evagantur*¹⁵. — A *Regula* hatása igazán a 742. évi zsinatot követően, különösen a Karoling reneszánsz idején bontakozott ki¹⁶. Ennek megfelelően a tárgyalta tilalmi Nagy Károlynak a IX. század elején keletkezett *Capitulare*-jában a következő megfogalmazásban jelenik meg: *Foris monasterio nequaquam progrediendi licentiam habeant, nisi maxima cogente necessitate; quod tamen episcopus... omnino procuret, ne foris monasterio vagandi usum habeant*¹⁷ (sc. monachi). — Jámbor Lajos 817. július 10-én kelt *Capitulare monasticum*-a a következőket írja elő a szerzeteseknek: *Ut villas frequenter, ... et nisi necessitas coegerit, non circumeant, ... et si eos ire ad eas necessitas fuerit, expleti necessitas negotio ad sua mox monasteria redeant*¹⁸. — A 822-ben elhunyt Eigilis „*Vita S. Sturmi Abbatis*” c. művében (c. 20) Benedek *Regulájára* utalva így ír: *...quod sancta regula praefatur, ut artes intra monasterium continerentur, ne forte propter aliquam necessitatem foris vagandi fratribus opus fieret...*¹⁹.

A különböző kolostori szabályzatokból, ill. a szerzetesekre és apácákra vonatkozó rendelkezésekből vett tilalmak az előljáróban idézett antik mezőgazdasági írók közül a legközelebbi gondolati egyezést Columella fogalmazásával mutatják, helyenként egészen az egyes kifejezések egyezéséig. Mint alább látni fogjuk, ez bizonyára nem egészen véletlen.

Mint láttuk, Benedeknek az utókor számára példaképül szolgáló megfogalmazása is a Columelláéval mutatja a legközelebbi rokonságot; gondoljunk csak a *necessitas* fogalmának, mint indoknak a kiemelésére. — Honnan került azonban Columella — vagy bármely antik mezőgazdasági szerző — nyilatkozatának remniszcenciája a *Regula*-ba? Benedeknek a profán szerzőkre vonatkozó ismereteit illetően erősen megoszlik mind a filológusok, mind az egyháztörténészek felfogása, a legapróbb idézet-töredék, allúzió számontartásától az antik auktorok felhasználá-

¹⁴ „Az, hogy a szerzetes szerteszét kószáljon, amiképpen nem illik, épp úgy nem (is) kívánatos, nehogy valamiféle bűnbe esvén a (kül)világ csábításától meginogjon...” S. Ferreoli Ucetiensis episcopi *Regula ad monachos* (PL LXVI col. 959—) c. 20. A *Regula* datálásához l. G. PENCO: S. Benedicti *Regula*. Firenze 1958, CVI. p. — Különbben nem érdektelen az id. részlet folytatása sem: *Quapropter ita definivimus observandum, ut praeter illos qui pro utilitate monasterii ab abbate huc illincque habere iubentur excursus, nullus egredi monasterium loco alio moraturus absque voluntate abbatis pro qualibet re vel necessitate praesumat...*

¹⁵ 3. (526) in: PL LXIII col. 869. — Ugyancsak a VII. században említik először „*regulam et cursum sancti Benedicti*”: Saecul. VII. et VIII. eccles. monumenta. c. 14 (PL LXXXVIII col. 1184 A.)

¹⁶ Vö. S. BRECHTER, in: Benedictus der Vater des Abendlandes 547–1947. Weihegabe der Erzabtei St. Ottilien zum vierzehnhundertsten Todesjahr. Dargebracht und herausgegeben von H. S. BRECHTER. München (é. n.) 482. (A továbbiakban: Benedictus—Weihegabe.) CSÓKA J. LAJOS: Szent Benedek fiainak világtörténete. Budapest 1970. I 77—, 101—.

¹⁷ „A monostoron kívül semmiképpen ne legyen kijárásuk (ti. a szerzeteseknek), kivéve, ha a legnyomósabb szükség kényszeríti rá; mégis a püspök mindenképpen gondoskodjék róla, hogy a monostoron kívüli kószálás ne váljék szokássá.” Caroli Magni *Capitulare missorum generale* 17. MGH LS II/1.

¹⁸ „Hogy a gazdaságokat ne látogassák gyakran... és csak ha a szükség kényszeríti őket erre, ... s ha szükséges volt oda elmenniük, elvégezvén a szükséges teendőket, nyomban térjenek vissza monostorukba.” MGH LS II/1. 170., 26. — Vö. Hlodowici ad archiepiscopos epistulae (816—17). MGH LS II/I. nr. 169., p. 341.: ...ut abbatissae propriis monasteriis resideant ... et nullius illarum... foras qualibet occasione accepta evagandi licentiam attribuant.

¹⁹ MGH SS II 375.

sának teljes tagadásáig²⁰. A Columella-reminiscenciát viszont, ami megítélésünk szerint kétségbevonhatatlan, tudomásunk szerint egyetlen szerző sem tartja számon. Azt magunk sem tartjuk valószínűnek, hogy Benedek közvetlenül Columellából merített volna. Ki lehetett tehát, melyik keresztény szerző, ill. mű a közvetítő? A *Regula Magistri* — amit újabban általában Benedek *Regulája* főforrásának tartanak²¹ —, ill. Augustinus (354—430) — különben sok tekintetben mintául szolgáló *De opere monachorum* c. műve nem, mert ezekben az adott összefüggésben nem szerepel a kérdéses tilalom, ill. hasonló megfogalmazásban egyáltalán nem található náluk. Ugyanez a helyzet Caesarius *Regulájával* is.

3. Megítélésünk szerint elsősorban két szerző jöhet számításba közvetítőként. Az egyik Cassiodorus (kb. 487—580), aki 512—522 között mint *Curator Lucaniae et Bruttiorum*, apjától örökölt calabriai birtokán megalapította *Vivarium* nevű kolostor-gazdaságát, ahová idősebb korában, 538-ban maga is visszavonult. —

A Benedek-rendi kolostorok a szerzetesek számára nemcsak az elvonult ájtatoskodásnak, az épületes olvasmányokon való elmélkedésnek, hanem a gyakorlati munkavégzésnek a kereteit is jelentették²². Benedek *Regula*-ja lényegében pontot tett a szerzetesek fizikai munkavégzése szükséges voltának kérdésében régóta folyó vitára, amelyben az egyik első jelentős, hasonló szellemű állásfoglalás a nagytekintélyű, művelt hippói püspök, Augustinus már említett *De opere monachorum* c. vitairata volt²³. Ennek, valamint Cassiodorusnak hatására Benedek is létrehozott Monte Cassinóban egy kolostori gazdaságot. A közvetlen minta az említett *Vivarium* nevű kolostor lehetett, ahol Cassiodorus a szerzetesek számára jól felszerelt gazdaságot és jelentős könyvtárat szervezett; az utóbbi volt a legkorábbi a maga nemében. Cassiodorus a kolostor gazdasági tevékenységét a szervezői munka mellett irodalmi munkásságával is szolgálta. Így a *De institutione divinarum litterarum* c. (540 körül írt) művében egyebek között Vergilius *Georgica*-ját idézve²⁴ az antik mezőgazdasági írók, így Gargilius Martialis, Columella és Palladius²⁵ „keresztény szellemben”

²⁰ A szkeptikus, ill. elutasító álláspontra vonatkozóan I. E. WÖLFFLIN: Benedek von Nursia und seine Mönchensregel. Sber. phil. i. hist. Kl. d. Bayer. A. d. W. München 1895, 440. S. BRECHTER: St. Benedikt und die Antike. Benediktus—Weihegabe 153—156. F. WEISSENGRUBER: Monastische Profanbildung in der Zeit von Augustinus bis Benedikt. In: Mönchtum und Gesellschaft im Frühmittelalter. Hrsg. von F. PRINZ. Darmstadt 1976, 408. (Wege der Forschung CCCXII. = RHM 10, 1966.) Tartózkodó: M. SCHANZ—C. HOSIUS—G. KRÜGER: GRL IV 2 (München 1920) 953. A párhuzamok regisztrálása: C. BUTLER: Sancti Benedicti Regula monasteriorum³. Freiburg/Br. 1927, 187—. I. HERWEGEN: Der heilige Benedikt. Ein Charakterbild. Leipzig 1960, 146. l. 4. j. R. HANSLIK, i. m. 174. A. DE VOGÜÉ=J. NEUFVILLE: La règle de Saint Benoît IV. Paris 1971, 1424.

²¹ Vö. *Regula Magistri* (PL LXXXVI col. 943—.) c. 95.: *Omnia necessaria intus regias esse oportet, id est furnum, macinae, refrigerium, hortus, et omnia necessaria, ut non sit frequens occasio, propter quam fratris multotiens foras egressi, saecularibus mixti...*

²² *Regula* c. 28. *De opera manuum cotidiana*. 1.: *Otiositas inimica est animae; ideo certis temporibus occupari debent fratres in labore manuum, certe iterum horis in lectione divina.* — 7.: *Si autem necessitas loci aut paupertas exegerit, ut ad fruges recolligendas per se occupentur, non contristentur, (8) quia tunc vere monachi sunt, si labore manuum suarum vivunt, sicut et patres nostri et apostoli.* Vö. BERLIÈRE: La familia dans les monastères Bénédictins du moyen âge. Bruxelles 1931, 3. A. BLAZOVICH: Soziologie des Mönchtums und der Benediktinerregel. Wien 1954, 94. 101. I. HERWEGEN, i. m. 87.

²³ Augustinus hatására az adott összefüggésben vö. i. m. c. XXIX—37.: *...multo malle per singulos dies certis horis, quantum in bene moderatis monasteriis constitutum est, aliquid manibus operari, et ceteras horas habere ad legendum et orandum, aut aliquid de divinis Litteris agendum liberar...* L. még pl. Isidorus: *Regula monachorum V. De opere monachorum* c. fejezetének 1. és 6. pontját. (PL LXXXIII col. 873. és 875.)

való olvasására buzdította társait, s leírta a kolostor kertgazdaságát²⁶, amely bizonyára ösztönzően hatott mind a Monte Cassinó-i kolostor-gazdaság kialakítására, mind a *Regula* idézett helyére, amely a *Vivarium*hoz hasonló, zárt, önellátó gazdaság modelljét tűzte ki célul²⁷; azért is, hogy ezzel is óvja a szerzeteseket a külvilág csábításaitól²⁸.

Cassiodorus kétségkívül ismerte Columella munkáját: igazolja ezt említett tanácsán kívül műveik előszavának egybevetése²⁹. A *De institutione divinarum litterarum praefatio*jának első, program-adó mondatát Columella *Res rustica*-ja I. könyvének előszava ihlette: hasonló módon panaszkodnak a mezőgazdasággal, ill. a Szentírással foglalkozó irodalom elhanyagoltságán. Col. I. *praef.* 3—5.: *atque ego satis mirari non possum, quid ita dicendi cupidi seligant oratore, cuius imitentur eloquentiam, ... et ne simul singula persequar, ei studio, quod quis agere velit, consultissimum rectorem adhibeat, ... sola res rustica, quae sine dubitatione proxima et quasi consanguinea sapientiae est, tam discentibus egeat quam magistris. adhuc enim scholas rhetorum, et, ut dixi, geometrarum musicorumque vel, quod magis mirandum est, contemptissimorum vitiorum officinas, ... non solum esse audivi, sed et ipse vidi: agricolationis neque doctores, qui se profiterentur, neque discipulos cognovi.* — Cassiod. *Inst. praef.* (PL LXX [537] col. 1105): *Cum studia saeculariarum litterarum magno desiderio fervere cognoscerem, ita ut multa pars hominum per ipsa se mundi prudentiam crederet adipisci, gravissimo sum (fateor) permotus, quod Scripturis divinis magistri publici deessent, cum mundani auctores celeberrima procul dubio traditione pollerent.*

Különben Cassiodorus a szellemi foglalatosságot szembevetően többre értékeli a fizikai munkánál; ez utóbbit főleg azoknak ajánlja, akik az előbbire kevésbé alkalmasak (c. 28.). Ezért, Vergilius mellett a 127. zsoltárt idézve, szinte mentegetődzve

²⁴ Mellesleg a c. 28. elején egy Horatius-reminiscencia olvasható: „quia p(a)ene brevis omnis obscura est” — vö. *Hor. epist.* II 3,35—6.: *brevis esse laboro, / obscurus fio.* — Különben Vergiliust — így a *Georgica*-t is — már Augustinus is gyakran idézte; vö. H. HAGENDAHL: *Augustine and the Latin Classics.* Göteborg 1967 (SGLG 20:1) 316—369—.

²⁵ Vö. A. KAPPELMACHER: *Columella und Palladius bei Cassiodor.* WS 1917, 176—9. — SZUNYOGH XAV. FERENC (Szent Benedek és Cassiodorus. Pannonhalma 1919, 29.) téhát téved, amikor azt állítja, hogy Cassiodorus sehol sem buzdít az antik klasszikusok olvasására. Az említettek közül (i. h. col. 1142) egyebek között a következőket írja: *Verumtamen nec illud Patres sanctissimi decreverunt, ut saecularium litterarum studia respuantur, quia exinde non minimum ad sacras Scripturas intelligendas sensus noster instruitur... Multi iterum Patres nostri talibus litteris eruditi, et in lege Domini permanentes, ad veram sapientiam pervenerunt, sicut beatus Augustinus in libro de Doctrina Christiana meminit ... Quos nos imitantes, cautissime tamen et incunctanter utrasque doctrinas, si possumus, legere festinemus.*

²⁶ C. 29.— A fentiekre vonatkozóan vö. AntTan 22 (1975) 70. 72. = *Acta An. Hung.* 23 (1975) 275. 277. A szerzetesek szükségleteinek fedezésére irányuló középkori gazdálkodáshoz, ill. Benedek *Regulájának* a középkori gazdaság termékstruktúrájának alakulására gyakorolt hatásához I. G. DUBY: *Emberek és struktúrák a középkorban.* Budapest 1978, 28—.

²⁷ Vö. A. WERMINGHOFF: *Die wirtschaftstheoretischen Anschauungen der Regula sancti Benedicti.* In: *Historische Aufsätze K. ZEUMER zum sechzigsten Geburtstag als Festgabe dargebracht von Freunden und Schülern.* Weimar 1910, 33—4. 37. 41. BLAZOVICH, i. m. V. L. HERWEGEN, i. m. 97.

²⁸ A fizikai munkavégzés célja különben kettős volt: a szerzetesi közösség önfenntartása, ill. az aszkézis gyakorlása a kísértések távoltartásának megkönnyítésére. A különböző szerzők, *regulák* hol az egyik, hol a másik szempontot helyezik előtérbe. A kérdéshez vö. L. TOSTI: *Della vita di San Benedetto.* Monte Cassino 1892, 188. H. DEDLER: *Vom Sinn der Arbeit nach der Regel des Heiligen Benedikt.* *Benedictus-Weihgabe* 103—118.

²⁹ WEISSENGRUBER, i. h. 426—7. csak Augustinust tartja számon Cassiodorus *praefatio*jának forrásaként.

így ír: *Quia nec ipsum est a monachis alienum hortos colere, agros exercere, et pomorum fecunditate gratulari...*³⁰

Ami mármost a kérdéses eltávozási tilalmat illeti, az az ő megfogalmazásában szelídebben hangzik: *Ita fit, ut monasterium potius quaeratur ab aliis, quam vos extranea loca iuste desiderare possitis* (c. 25.). Ez az állásfoglalás nem állítható párhuzamba Benedekével; Cassiodorus egy esetleges korábban keletkezett, de elveszett munkájára következtenni viszont merő hipotézis lenne.

A másik feltételezhető közvetítő a Columella-reminiscencia, ill. az abban foglalt tilalom tekintetében Rufinus (345—410), aki *Historia monachorum* c. munkájában Isidorus apát thebaisi kolostorának leírásánál egyebek között a következőket mondja: ... *monasterium, amplissimis spatiis circumsaeptum muroque circumdatum ... Intrinsecus putei plures, horti irrigui, et quaecumque necessaria usibus erant, sufficienter, imo et abundanter provisae; ob hoc, ut nulli monachorum habitantium intrinsecus necessitas ulla fieret exeundi foras ad aliquid requirendum*³¹.

4. Talán meghökkentően hat profán, nagyon is „földhözragadt” gyakorlati célzatú antik mezőgazdasági munkák és a kereszténység vallásos iratai között kapcsolatot keresni, különös tekintettel arra, hogy az előbbieken foglalt utasítások tetemes része rabszolgáknak — a birtokot irányító *vilicus*nak és rabszolgatársainak — szólt, az utóbbiak előírásai pedig jámbor szerzeteseknek. Ne felejtjük el azonban a következőket. Miként a korai keresztény gyülekezetek társadalmi összetétele általában, úgy a szerzetes-kolostoroké is igen vegyes volt. Tény, hogy maga Benedek is számolt rabszolgák jelenlétével³². A szerzetesek általánosan elterjedt, az apostolokra visszavezetett megjelölése volt a *servus Dei*, *servus Christi* formula³³. S ennek megfelelően Benedeknél is sűrűn előfordul a szerzetesi élet, szolgálat megjelölésére a *servitus*³⁴, a *servitium*³⁵ főnév, ill. a *servire* ige³⁶. Nem véletlen, hogy egyes teológusok és egyháztörténészek éppen az engedelmesség megkövetelésében látják a *Regula* lényegét.

Abban viszont teljes az egyetértés, hogy Benedek fő érdeme a zárt szerzetesi közösség megszervezése és szabályozása volt, szemben a keleti remete-szerzetességgel, s a korabeli itáliai girovagus életmóddal. Ezt szolgálta a szerzetesi fogadalom írásba

³⁰ Ellenkező előjelű javaslatot olvashatunk Ferreolus *regulájának* (I. a. 14. jegyzetet) 28. fejezetében: *paginam pingat digito, qui terram non proscindit aratro*. Szembetűnő, hogy a mondat második fele egy — a nyilván betoldott *non* szócskával módosított — hexameter utolsó négy verslába, amely különben meglepő módon egy Lucretius sorral mutat hasonlóságot: V 210.: ...*terram pressis proscindere aratris*.

³¹ „A kolostort tágas térség övezi és fal veszi körül... Bent több kút, öntözött kertek (vannak) és mindennel, ami csak szükséges megélhetésükhöz, megfelelően, sőt bőségesen el vannak látva; azért, hogy egyetlen bent lakónak se legyen semmiféle szüksége arra, hogy eltávozzék valaminek a beszerzésére”. c. 17 (181), in: PL XXI col. 439. — A kapcsolatot valószínűsíti az a körülmény is, hogy mindkét nyilatkozat a kapuőr (*portarius*) teendőinek a szomszédságában található. Benedeknél különben is több Rufinusra visszavezethető megfogalmazás található. — Vö. P. DELATTE: *Commentaire sur le Règle de Saint Benoît*. Paris 1913, 528., vö. 531—532. BUTLER, i. m. ill. HANSLIK, i. m., *ad l. c.*

³² C. 2,20.: *quia sive servus sive liber...* A helyhez vö. S. BRECHTER: *Die soziologische Gestalt des Benediktinertums in seinen Anfängen*. Benedictus-Weihegabe 62.

³³ L. Enciclopedia Cattolica XI. Città del Vaticano — Firenze. 1953, 420—22., s. v. *Servus servorum Dei*.

³⁴ 2,24. 16,2. 5. 49,5. 50,4.

³⁵ *prol.* 45. c. 5,3.

³⁶ 53,18. 61,10. 66,2. — L. még BRECHTER, in: *Benedictus-Weihegabe* 186—88., ill. alább l. és 39. j.

foglalásának a kezdeményezése, valamint az elvben már Augustinus által megkövetelt szerzetesi munkavégzés gyakorlati megvalósítása.³⁷

Így lett a kolostori szervezet, mint láttuk, egyben gazdasági egység is, amelynek kialakításához keresve sem találhattak volna jobb mintát, mint amilyen az antik *villa rustica* volt. A régészet ebben a vonatkozásban még bizonyos kontinuitást is igazol, amennyiben a feltárások tanúsága szerint számos kora-középkori templom és kolostor a gót pusztítások nyomán megrongálódott, ill. lerombolt és elnéptelenedett itáliai és tartományi *villa rustica*-k épület-együttesein épült fel és élt tovább³⁸. Az összefüggés tehát ebben a vonatkozásban is valós.

Az antik *villa*-gazdaság és a kora-középkori kolostor-gazdaság szervezetének lényeges egyezései alapján nem meglepő, hogy számos hasonló elv található a római agrár-szakírók Catótól kezdve megfogalmazott, kiérlelt utasításai, ill. a szerzetesi szabályzatok egyes előírásai között. Itt tulajdonképpen fölösleges akár csak közvetett hatást is keresni: az analóg jelenségek a dolog természetében gyökereznek; meglétük azonban ennek ellenére, vagy talán éppen ezért nem érdektelen. Olyan tényezőkre gondolok, mint a következők. Az apát (*abbas*) egyben a kolostor gazdasági vezetője, *dispensator* is³⁹, akárcsak a *vilicus*, a *procurator* a *villa*-gazdaságnak. Az apát helyzetét, szerepét a tevékenységével kapcsolatban használt ilyen szavak jellemzik; mint: *praeesse, praecipere, imperare, iubere, ordinare, coercere, corripere*, ill. *iussio, imperium, disciplina*⁴⁰. Hasonló szóhasználat általános voltát állapította meg a De Robertis a *vilicus* irányító szerepével összefüggésben⁴¹.

Ismeretesek Cato szigorú előírásai a rabszolgáknak élelmszerezéssel és innivalóval való ellátására vonatkozóan, aminek mértéke a végzett munka jellegéhez és a naptári évszakhoz is igazodott (*De agr. c. 55—57.*). Hasonlóan aprólékos, bár kevésbé rideg rendelkezéseket találunk Benedek *Regulájában* is (*c. 39—40*)⁴². Mindkét szerző intézkedik a rabszolgák, ill. a szerzetesek ruházatáról; és a takarékoság szempontja megtalálható Benedeknél is, ha épületesebb indokolással is, mint Catónál⁴³.

A kolostor-gazdaságban a rendes napi munkát a szerzetesek végzik (*l. c. 7—8.*), akárcsak a *villa*-gazdaságban a rabszolgák. Külső munkaerőt főként fontosabb építkezések, szerelési, ill. speciális mezői munkák elvégzése céljából vesznek igénybe⁴⁴ — akárcsak a *villa rustica* tulajdonosai⁴⁵ stb. —

³⁷ Vö. J. CHAPMAN: Saint Benedict and the sixth century. London 1929, 120—24. BLAZOVICH, i. m. 58—60. 66. 103—4. BRECHTER, i. h. 71—75. A. WAGNER: Der klösterliche Haushalt des heiligen Benedikt. Uo. 99—10. HERWEGEN, i. m. 81. 85—6.

³⁸ Vö. J. PERCIVAL: The Roman Villa. An historical introduction. Berkeley and Los Angeles 1976, 178—183. 189—. Különben már WERMINGHOFF (i. h. 49.) megállapította, hogy a Monte Cassino-i kolostor-gazdaság a római birodalom késő császárkori mezőgazdaságának előzményeihez kapcsolódott. I. HERWEGEN pedig (Sinn und Geist der Benediktinerregel. Einsiedeln—Köln 1944, 392) utalt rá, hogy a c. 66-ban Benedek a gazdaságnak csak a legszükségesebb tartozékait sorolja fel, ahogy azt egy római majorság (*villa*) mutatja.

³⁹ C. 64,5. BLAZOVICH, i. m. 76.: „Verwalter des Klosters und seines Eigentumes”.

⁴⁰ Vö. HERWEGEN: Der heilige Benedikt. 86.

⁴¹ Vö. AntTan 21 (1975) 196—7. = Oikumene 1 (1976) 117—8.

⁴² A kérdéshez vö. A. WAGNER, i. h. 85—88. DEDLER, i. h. 108. — A megfogalmazás határozatlanságára vonatkozóan vö. J. CHAPMAN, i. m. 21.

⁴³ Cato, c. 59.: *quotienscumque tunicam aut sagam dabis, prius veterem accipito, unde centones fiant.* — Benedek c. 55,9.: *Accipiente noba (=nova) vetera semper reddant in praesenti reponenda in vestiario propter pauperes.* — Vö. BRECHTER, i. h. 189.

⁴⁴ Vö. U. BERLIÈRE, i. m. 4—5.

⁴⁵ Vö. Acta Ant. Hung. 11 (1963) 217. 230. = Görög és latin írók 11. Budapest 1966, 45. 62., ill. Acta Ant. Hung. 18 (1970) 128—9. = Görög és latin írók 14. Budapest 1971, 76.

Kétségbevonhatatlan tény, hogy az antik római agrotechnika vívmányainak középkori továbbélésében, nyugat- és közép-európai elterjedésében jelentős érdemei vannak a különböző szerzetesrendeknek, ezek között is elsősorban a Benedekrendnek. Ehhez a tevékenységhez, s egyáltalán a gazdasági munka megszervezéséhez szükséges volt a római mezőgazdasági irodalomnak bizonyos mértékű, legalább közvetett úton megszerzett ismerete is. Ezeknek az ismereteknek a közvetítésében különös jelentősége volt a más összefüggésben már említett Sevillai Isidorusnak, aki nem utolsó sorban az *Etymologiarum sive Originum libri XX* c. munkájával igen értékes hatást gyakorolt az utókorra⁴⁶. Ebben a terjedelmes és értékes kompendiumban olyan tárgyú áttekintések olvashatók, mint a *De aedificiis et agris* c. XV. könyvben a *De aedificiis rusticis* c. 12. fejezet, a *De agris* c. 13. és a *De finibus agrorum* c. 14., a *De mensuris agrorum* c. 15., valamint a *De itineribus* c. 16. fejezet⁴⁷; illetőleg s különösen a *De rebus rusticis* c. XVII. könyv, a XX. könyv *De instrumentis rusticis* c. 14. fejezete⁴⁸ stb.

5. A korai keresztény irodalom tehát, bizvást elmondhatjuk, több szállal kapcsolódik az antik mezőgazdasági irodalomhoz — s általában a „pogány” római irodalomhoz —, mint az általánosan elfogadott. Ennek illusztrálására, s egyben a téma lezárásául idézzük Columella művének, ill. Isidorus *Regulájának* egy-egy helyét, amelyeknek gondolatmenete, fordulatai teljességgel párhuzamosak, s kifejezések zömükben azonosak (ill. szinonimák), sőt még sorrendjük is hasonló. A legérdekesebb azonban az, hogy Columella azokat a tulajdonságokat sorolja fel, amelyeket a birtokot irányító *vilicus* rabszolga esetében tart kívánatosnak, Isidorus pedig azokat, amelyeket a kolostor apátjának személyére vonatkozóan. (A kiemelés a párhuzamosság szemléltetését célozza.)

⁴⁶ Isidorus irodalmi tevékenységének jelentőségére, az antik szerzők kivonatolásában és tudásanyaguk továbbadásában játszott szerepére vonatkozóan l. SCHENK: Isidorus. In: PW—RE IX (1916) 2069., nr. 27. J. FONTAINE: Isidore de Sevilla et la culture classique dans l'Espagne wisigothique I—II. Paris 1959. F. PRINZ: Zur geistigen Kultur des Mönchtums im spätantiken Gallien und im Merowingereich. A 20. jegyzetben id. Mönchtum ... c. kötetben: 289—91. O. HILTBRUNNER: I., Bischof von Hispalis. In: Der Kleine Pauly II. Stuttgart 1967, 1461—2., nr. 8. H. KOLB: Isidors Etymologien in deutscher Literatur des Mittelalters. Archiv für d. Studium d. neueren Sprachen u. Literaturen. 225 (1968) 431—53. H. J. DIESNER: Isidor von Sevilla und seine Zeit. Stuttgart 1973. — Figyelemre méltó I. barátjának, Brauliónak († 651) méltatása: *sunt et alii huius viri opuscula et in ecclesia dei multa cum ornamento inscripta. quem deus post tot defectus Hispaniae novissimis temporibus suscitans, credo ad restaurande antiquorum monumenta, ne usquequaque rusticitate veterasceremus...* Id. SCHENK: PW—RE i. h. 2070. L. még B. BISCHHOFF: Die europäische Verbreitung des Werkes Isidors von Sevilla. Isidoriana. Leon. 1966, 317—344. A. A. IGLESIAS: Sobre el magisterio isidoriano en la Alta Edad Media. Notes de historia literaria y cultural. Hispania no. 138, 1978, 55—70.

⁴⁷ Egy ennek továbbélésével kapcsolatos részletkérdéshez l. AntTan 25 (1978) s. a. = ACUD 14 (1979) s. a.

⁴⁸ Egy gazdasági eszköz, a Gergely pápa Benedek-életrajzában is szereplő *runco* leírásához l. AntTan 19 (1972) 18—. = Acta Ant. Hung. 20 (1972) 56—.

eligendus est (ti. vilicus) rusticis operibus ab infante *duratus et inspectus experimentis*, si tamen is non erit, de iis praeficiatur, qui *servitum laboriosam toleraverunt*, / iamque *is transcendit aetatem primae iuventae nec dum senectutis adtigerit*, illa ne et auctoritatem detrahat ad imperium, quoniam *maiores dedignantur parere* adulescentulo, haec ne laboriosissimo succumbat operi.

Abbas interea *eligendus est in institutione sanctae vitae duratus, atque inspectus patientiae et humilitatis experimentis*, qui etiam per exercitium vitam *laboriosam tolerans, ac transcendens aetatem adolescentiae seu iuventutis* † *(nec dum)*⁴⁹ *senectutem tetigerit*; cui etiam *maiores non dedignantur parere* ...

Hogy mi lehetett a célja Isidorusnak ezzel a szinte játékosnak mondható travesztálással, nem tudhatjuk. A kifejezések összecsengése és a témának megfelelően behelyettesített részletek szerepe azonban kétségtelenné teszik azt, hogy mintája Columellának — különben az *Origines*ben is bőségesen kiaknázott — mezőgazdasági műve volt.

EGON MARÓTI

ZUM COLUMELLAS FORTLEBEN IM FRÜHMITTELALTER

Die antike Villen-Wirtschaft als wirtschaftliche Einheit bildete ein geschlossenes System in Bezug auf ihren ständigen Arbeitskraftbestand, unabhängig von den verschiedenen externen Beziehungen (z.B. von denen zum Markt). Von Cato an folgen dementsprechend diejenige Verbote bei den römischen landwirtschaftlichen Schriftstellern traditionell aufeinander, die die Sklaven und selbst den Leiter der *villa rustica*, den *vilicus* im Verlassen des Gutes beschränkten. Bei Benedictus von Nursia, im Schlusskapitel (66,7) seiner ersten Bearbeitung der *Regula*, treffen wir auf eine erstaunlich ähnliche Vorschrift, mit der er die Bewegungsmöglichkeiten der Mönche auf das Gebiet des Klosters schränken wollte. Diese wahrscheinliche Columella-Reminiszenz (cf. *Res rustica* I 8,12) gelangte vermutlich durch die Vermittlung des Rufinus (*Historia monachorum* c. 17) bis zu Benedictus.

Die Wirkung Columellas zeigt sich auch in der *praefatio* von *De institutione divinarum litterarum* des Cassiodor, derer erster, programgebender Satz von dem Vorwort (*praef.* 3—5) des I. Buches des Columella inspiriert wurde: Beide klagen ähnlicher Weise über das Vernachlässigtsein der sich mit der Landwirtschaft d.h. mit der Heiligen Schrift befassenden Literatur.

Ganz verdutzender Weise erscheint die Wirkung Columellas (I 8,2—3) am Anfang (2,1) der *Regula monachorum* des Isidor von Sevilla: die Gedankenführung, die Wendungen der beiden Stellen sind vollkommen parallel, die Ausdrücke sind überwiegend identisch (oder sind Synonyme), sogar ihre Reihenfolge ist ähnlich. Am meisten interessant ist aber, dass Columella jene Eigenschaften aufzählt, die er bei einem das Gut leitenden *vilicus*-Sklaven, Isidor aber diejenige, die er bei dem Abt eines Klosters für wünschenswert hält.

Wir können auch aufgrund des obigen feststellen, dass die frühchristliche Literatur mit mehr Fäden mit der antiken römischen Literatur verbunden ist, als es allgemein angenommen wird.

⁴⁹ Jellemző, hogy a romlott, értelmetlen, s az összefüggést a feje tetejére állító, kéziratilag hagyományozott szöveg (*transcendens aetatem adolescentiae iuventute sua senectutem tetigerit*) Columella párhuzamos és kétségtelül mintául szolgáló megfogalmazása alapján értelmesen helyreállítható. Legalábbis a magunk részéről megkockáztatnók ezt az emendációt.